

✓ кошти, вивільнені внаслідок застосування заходів, передбачених постановою, спрямовувати виключно на кредитування позичальників-товаровиробників.

Неухильне і послідовне дотримання вимог внутрішнього контролю та центрального банку дасть змогу банкам більш ретельно контролювати кредитний процес, підвищити прозорість банківських процедур та технологій та, як наслідок, забезпечити якість кредитного портфеля, а, отже, ефективність діяльності банківської установи в цілому. А для поступового відновлення процесу кредитування необхідна чітка державна економічна політика, перелік пріоритетних напрямів інвестування, посилення захисту прав кредиторів та підвищення довіри до банків з боку суспільства.

Література

1. Закон України «Про банки і банківську діяльність» від 07.12.2000 р. № 2121-III.
2. Матеріали офіційного сайту НБУ // <http://www.bank.gov.ua>
3. Banking system of Ukraine // www.ukrbanking.com
4. Карчева Г. Особливості функціонування банківської системи України в умовах фінансово-економічної кризи // Вісник НБУ. — №11. — 2009. — С. 10—16.
5. Постанова Правління НБУ «Про стимулювання кредитування економіки України» від 03.11.2009 р. № 650.

Стаття надійшла до редакції 15 січня 2010 р.

УДК 336.719

В. Г. Краснов

Голова ревізійної комісії ПАТ «Легбанк»

ЕКОНОМІЧНИЙ ЗМІСТ «БРУДНИХ» ГРОШЕЙ ТА ПРОБЛЕМИ ЇХ КВАЛІФІКАЦІЇ

Обосновывается сущность, причины существования и источники возникновения «грязных» денег, оценено их влияния на национальную экономику.

Essence, reasons of existence and source of origin of «dirty» money, is grounded; given estimation of their influence on a national economy.

Обґрунтовується сутність, причини та джерела виникнення «брудних» грошей, надано оцінку їх впливу на національну економіку.

Ключевые слова: *«грязные» деньги, теневая экономика, легализация.*

Keywords: *«dirty» money, shadow economy, legalization.*

Ключові слова: *«брудні» гроші, тіньова економіка, легалізація.*

В умовах загострення фінансово-економічної ситуації в Україні розширюються масштаби тіньової економіки, а отже актуалізується проблема «брудних» грошей. Тінізація економіки зумовлює структурні деформації і диспропорції суспільно-економічного розвитку, не сприяє європейської інтеграції України, ускладнює стабільний розвиток економіки країни. До того ж слід визнати, що на сьогодні держава не володіє сталим і діючим механізмом легалізації тіньових процесів. Частково це обумовлено недостатністю наукового обґрунтування проблеми «брудних» грошей.

Зрозуміти небезпеку «брудних» грошей та всю серйозність роботи по протидії їх легалізації можна лише тоді, коли більшість вивчені масштаби явища. Суха мова цифр свідчить: за оцінками фахівців МВФ щороку у світі через легальні фінансові інститути перекачується в легальний сектор від 590 млрд до 1,5 трлн доларів США, що становить від 2 до 5 % світового ВВП [1, с. 1—9]. Це — обсяги ВВП економіки доволі розвинутої країни, та це понад у сто разів більше за розміри річного бюджету України. Деякі експерти відзначають, що в легальну економіку вже включено 3 трлн дол. таких грошей. Із останнім можна співставити хіба що масштаби прибутків, отримані лише в торгівлі жінками. За даними МОМ від цієї злочинної діяльності кожен рік отримується від 6 до 12 млрд американських доларів.

Кошти, які щороку сплачуються західними компаніями на хабарі, оцінюються на рівні 80 млрд дол. США, а на банківських рахунках, за даними FATF, щорічно осідає від 1 до 1,5 млрд дол. США, отриманих злочинним шляхом. За оцінкою Ентеса Гері на середину 90-х років минулого століття щоденне відмивання грошей у США характеризується такими даними: кількість операцій у банківській системі — 700 тис.; обсяг грошових переказів — понад 200 трлн дол.; обсяг відмивання грошей — 1 млрд дол. [2]. Щодо України то у жовтні 2001 року на прес-конференції в ДПАУ були наведені такі данні: в нашій країні щорічно відмивається до 40 % ВВП. Близько 5—6 % — гроші від контрабанди, нелегаль-

ної торгівлі алкогольною та тютюновою продукцією, 4—5 % — це відмиті гроші, які отримано від торгівлі наркотиками, зброєю, від проституції та інших злочинів [3, с. 89]. Дані цифри включають несплату податків, частка яких становила понад 80 %.

Наведені оцінки свідчать про значні масштаби проблеми відмивання «брудних» грошей, яка заслуговує на пильну увагу будь-якої країни. Проте результативно та ефективно боротися зі злом можна тільки тоді, коли достеменно відома його сутність. Складними є методологічні та практичні питання, пов'язані з тим, як визначити «брудність» грошей, сам момент «забруднення», відслідкувати їх рух, встановити факти спроб легалізації. Для цього застосуємо принцип детермінізму — загальнонаукове поняття та філософське вчення про причинність, закономірність, генетичний зв'язок, взаємодію і обумовленість усіх явищ і процесів, які відбуваються у світі. Залежно від того, наскільки успішним буде теоретичне пізнання причинно-наслідкових та функціональних зв'язків, що притаманні явищу «брудних» грошей, буде визначено динаміку розвитку структурної, ринково орієнтованої та ефективної фінансово-економічної системи країни.

Брудні капітали в режимі відмивання дуже рухливі, мають здебільшого транскордонний характер пересування. Суттєво ускладнюють ситуацію в цьому сенсі помітні відмінності між національними законодавствами, банківськими системами та регулюванням підприємництва.

Вперше питання про відмивання грошей виникло у контексті протиправного обороту наркотиків у США. Торговці наркотиками мали за мету перетворити отриманні від продажу грошові купюри, як правило дрібного номіналу, у легітимні банківські рахунки, цінні папери або інші активи. В сучасних умовах термін «брудні» доходи включає значно ширше коло видів кримінальної діяльності.

Сам факт введення в обіг категорії «брудні гроші» мав за мету розділити всю грошову масу за різними джерелами походження. Проте однозначне загальноприйняте та універсальне трактування сутності «брудних» грошей досі відсутнє. Гроші бувають не тільки зеленими, але також «білими» (законними), «сірими» (отриманими з порушенням чинного законодавства) і «чорними» (або «брудними»). Відповідно, дуже часто «брудні» гроші визначають як гроші, придбані внаслідок скоєння злочину. Головний директор Ради по запобіганню злочинності при Департаменті Юстиції

Шведці Бу Свенсон, наголошує, що під «чорними» грошима розуміють гроші, що знаходяться у «чорному» секторі, чи у тіньовій економіці [2, с. 17].

Даний підхід має сенс виходячи із прийнятого в спеціальній економіко-правовій літературі поділу тіньової економіки на три сектори:

1. Скрита (неофіційна) економіка — характеризує легально дозволені законом види економічної діяльності, в рамках яких мають місце факти офіційного «не врахування» або зменшення суб'єктами, що її здійснюють з метою ухилення від сплати податків.

2. Неформальна економіка — визначається як некорпоративна та як та, що належить домашнім господарствам, які діють, зазвичай, на законній підставі, і має на меті виробництво товарів та послуг, як правило, для власного споживання.

3. Підпільна (нелегальна) економіка. Під нею розуміють заборонені діючим законодавством види економічної діяльності або послуг.

Поняття «тіньовий капітал» ширше за поняття «брудні» гроші, оскільки охоплює гроші отриманні у всіх трьох секторах економіки, що не обліковується. Під дану категорію підпадає і ухилення від сплати податків, і отримання доходів сектором домашніх господарств від їх приватної діяльності, а також «брудні» гроші, як доходи від незаконної діяльності, які становлять лівову частку тіньового капіталу.

Як зазначав австрійський економіст Ф. Шнайдер, на початок ХХІ ст. обсяги тіньової економіки у середньому в країнах «великої сімки» становили 12 % ВВП; у країнах із ринковою економікою — 23 % та в країнах з перехідною економікою — 39 % [4, с. 64]. За його ж підрахунками з початку 2009 року у 14 найбільш розвинутих країнах ЄС частка тіньової економіки зросла на 0,3—0,9 %. У Північній Європі її частка зараз складає 10—18 % від реального ВВП, у Середземномор'ї — 20—25 %, а в колишніх соціалістичних державах — 36—39 % (в Україні — 57 %) [5]. У всесвітньому масштабі, згідно з підрахунками фахівців МВФ, щорічно поза межами офіційної економіки створюється додана вартість у сумі 8—16 трлн дол. США. За їх висновками обсяг всесвітньої тіньової економіки можна зіставити із масштабами економіки США [6, с. 12].

Про обсяги вітчизняної тіньової активності свідчить той факт, що Державна програма детінізації економіки України на 2001—

2004 рр. оприлюднює офіційно визнаний обсяг тіньової економіки — 60 % від офіційного ВВП України [7]. Тінізація української економіки в I кв. 2009 р. у порівнянні з аналогічним періодом минулого року виросла на 7 п. п. і досягла 36 % від офіційного ВВП країни, повідомило агентство «Інтерфакс-Україна» із посиланням на попередні дані Міністерства економіки.

Найнебезпечніша частина тіньової економіки — нелегальний сектор, тому що його вплив на суспільство та економіку відбувається в легальних сферах та через легальні структури, що призводить, у свою чергу, до криміналізації їх діяльності, а отже і появи «брудних» грошей. Гроші отримані в результаті здійснення злочинів це «брудні» гроші. Деструктивний вплив кримінально тіньової сфери на економіку проявляється в двох моментах. По-перше, у відсутності корисного для суспільства виробничого характеру, економічні відносини спрямовані на вилучення на власну користь частки продукту, що був вироблений у відкритій економіці. *«Брудні» гроші небезпечні через те, що вони анти-соціальні.*

Виходячи з підрахованого Держкомстатом номінального ВВП, обсяг тіньової економіки у I кварталі 2008 р. склав 54,44 млрд грн, а в I кварталі 2009 р. — вже 65,96 млрд грн. Таким чином, номінальна тіньова економіка виросла на 21 % (номінальний офіційний ВВП скоротився на 3,5 %), що майже ідентично рівню інфляції в економіці — 22,4 %. Невелике зниження реального тіньового ВВП на тлі 20 відсоткового падіння реального офіційного ВВП могло забезпечити збільшення частки тіні в економіці України.

По-друге, у домінуванні виключно корисного характеру всіх видів нелегальної економічної діяльності, тобто спрямування на отримання кримінального доходу та приховування його злочинного походження. Кримінальний бізнес породжує свою якість грошей — «брудні» гроші. Ціна цього бруду — у ціні її відмивання, у можливості легалізації кримінальних доходів. Погоджусь з тими науковцями, які під «брудними» грошами розуміють доходи від незаконної діяльності, незаконних угод та інших дій (або бездіяльності), що носять незаконний характер. У цьому контексті «брудні» гроші слід однозначно трактувати як отриманні нелегально, тобто з порушенням законодавства. Як не дивно, але існування саме нелегальної тіньової економіки виводить «брудні» гроші на світ та робить їх помітними.

Отже «брудні» гроші формуються у деструктивному секторі економіки, коли в наслідок перерозподільних тіньових операцій відбувається «відкачування» з офіційної економіки та приховування грошових коштів (наприклад через офшори або фірми «оболонки»), що приносять дохід від незаконної діяльності.

Характерною ознакою «брудних» грошей є те, що вони утворюються не випадково, а внаслідок умисних дій або усвідомленого наміру. Навряд чи можна уявити собі отримання цих грошей шляхом легкодумства або непоміркованості. Це стосуються і дій банкірів. Коли банки, наприклад, постійно переводять кошти клієнтів у значних сумах або до офшорних банків, або призначення платежу не відповідає профілю діяльності клієнта. Отже, більш доцільною є категорія «доходи, одержані злочинними шляхом» чи «доходи, отримані незаконним шляхом», що по суті визначає квінтесенцію «брудних» грошей.

Існує інший підхід щодо визначення сутності «брудних» грошей представлений відомим німецьким дослідником Клаус Котке, який у праці «Грязные» деньги» під «брудними» грошима розуміє гроші, отриманні в результаті ухилення від сплати податків, вважаючи, що якщо гроші «чисті», то й приховувати їх від оподаткування (державного контролю) немає сенсу [7, с. 14]. Даного погляду дотримуються й окремі українські дослідники. Так, О. І. Барановський ухилення від оподаткування називає «характерною ознакою «брудних» грошей» [3, с. 39]. Оподаткування має в своїй основі закону конструктивну економічну діяльність та походить, відповідно, від законних але прихованих доходів.

«Податковий комплекс» протидії відмиванню є, можливо, найпроблемнішим для внутрішнього законодавства та міжнародної координації. Стосовно цього питання в західній теорії та практиці не існує єдиної точки зору. Багато країн, серед яких слід назвати Швейцарію, Австрію, Італію та інші, не визнають гроші, отриманні за рахунок ухилення від сплати податків як «брудні». Інші країни, яких до речі більшість, визнали своїм законодавством «брудну» природу грошей, ухилених від сплати податків. Тим самим визнали їх кримінальну основу. Міжнародні установи, що мають за мету протидію відмиванню грошей, не розробили єдиного загального списку кримінальних злочинів, що становлять основу, або джерела «брудних» грошей, тому важко посылатись на єдині вимоги.

Говорячи про детермінанти (*determinans* — визначальний фактор чи елемент, який обумовлює те чи інше явище) «брудних»

грошей, необхідно виходити з економічно виправданої та визнаної більшістю науковців та практиків структури й джерел їх виникнення, а також усталених способів вирішення. Визначення джерел «брудних» питань є законодавчо-правовою проблемою. Однозначно загальновизнаними серед усіх без винятку країн світу «брудними» грошима вважаються гроші, отримані від наркобізнесу, нелегальної торгівлі зброєю, людьми та захоплення заручників. Власне сюди ж належить будь-яка контрабанда, яка є антизаконною в принципі. В цьому ряду також доходи, отримані завдяки шахрайству, рекету, здирництву, хабарництву. Зрештою, елементарно вкрадені гроші теж є брудними, оскільки здобуті в незаконний спосіб. FATF щорічно визначає превалюючі джерела «брудних» грошей, призначених для відмивання.

Українські спеціалісти по різному визначають джерела «брудних» грошей. На думку С. Вовк та В. Кисель «у країні, де більша частина ВВП знаходиться у тіні, «відмивателів» слід шукати саме у національних галузях економіки — нафтогазовому комплексі, електроенергетиці, металургії тощо» [8, с. 9]. За оцінками різних вітчизняних експертів, найбільшими каналами відмивання «брудних» грошей у нашій країні є сфера послуг, банківський сектор та сектор небанківських фінансових установ.

У вітчизняному законодавстві Законом «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом» визнано, що до легалізації (відмивання) доходів відносяться дії, спрямовані на приховування чи маскування незаконного походження коштів або іншого майна чи володіння ними, прав на такі кошти або майно, джерела їх походження, місцезнаходження, переміщення, а так само набуття, володіння або використання коштів або іншого майна, за умови усвідомлення особою, що вони були доходами [9].

Прийнята в 1991 році міжнародна «Конвенція про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом», до якої в 1995 році долучилась Україна, поширює тлумачення предмета відмивання на «будь-яку економічну вигоду, набуту злочинним шляхом». Незаконним вважається не лише само відмивання «брудних» грошей, а й пов'язані з цим дії. Тим самим, до переліку осіб, що повинні протидіяти відмиванню грошей, і які, відповідно несуть кримінальну відповідальність, включені банки та інші фінансові установи. Друга директива цієї конвенції, що була прийнята Європейським співтовариством у

2001 році, розширила сферу дії включивши до джерел всі серйозні види злочинів та коло суб'єктів, первинного фінансового моніторингу за рахунок бухгалтерів та аудиторів, агентів з нерухомості, нотаріусів, юристів тощо. Проте, визначення змісту явища «злочинної діяльності», як і вияв та доказ її фактів, залишаються прерогативою національного законодавства та правосуддя.

Утім, відмивання протизаконних доходів залишаючись головним чином економічною, юридичною, правоохоронною проблемою, є також і політичним феноменом. Політичний вимір проблеми відмивання останнім часом актуалізується як на міжнародному, так і на національних рівнях. «Брудні» гроші — перше джерело забезпечення терористичних організацій усім необхідним [3, с. 92].

З'ясування природи «брудних» грошей потребує визначити їх класифікацію за різними ознаками. В економічній літературі вже робилися спроби їх типологізації. Зокрема В. М. Попович розглядає «брудні» гроші за місцем їх походження та формою виникнення (рис. 1) [10, с. 391].

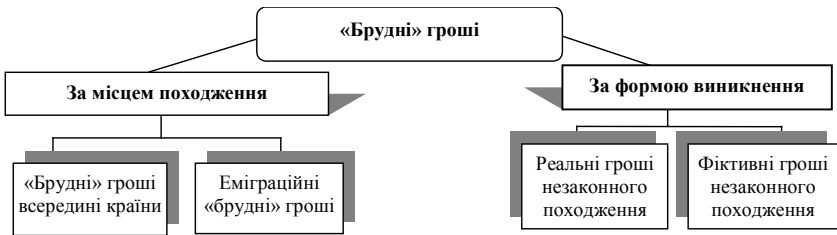

Рис. 1. Різновиди «брудних» грошей

Крім цього «брудні» гроші можна класифікувати за іншими ознаками, що наведено в табл. 1.

Одним з основних джерел живлення протиправного тіньового сектора економіки, а отже і «брудних грошей» у нашій країні є позабанківський обіг готівки, сформована система неформальних економічних відносин, хабарництво та корупція. За підрахунками експертів, щорічно у населення «осідає» 2—5 млрд доларів, які в основному обслуговують тіньову економіку, в тому числі її кримінальну складову. На то існують причини, що вказують на об'єктивний характер її існування. По-перше, це висока мотивація — прагнення людей до виживання за умов, коли держава не в

зможі забезпечити достатній рівень соціальних гарантій і водночас не створює легітимних умов для ведення приватного бізнесу. По-друге, наявність відповідних механізмів її реалізації (тіньова політика, корупція та злочини у сфері економіки).

Таблиця 1

КЛАСИФІКАЦІЯ «БРУДНИХ» ГРОШЕЙ ЗА РІЗНИМИ ОЗНАКАМИ

Класифікаційні ознаки	Різновиди «брудних» грошей
За сектором отримання	Одержані у фінансовому секторі економіки та одержані у нефінансовому секторі економіки
За періодичністю утворення	Постійно виникаючі та разові
За формою володіння	Товарна, грошова та у формі цінних паперів
За формою існування	Готівкові та безготівкові гроші
За видом валют	У формі національної валюти та іноземної валюти
За характером отримання	У наслідок прямих навмисних дій чи в наслідок прихованого не усвідомлення
За реальністю існування	Реальні (справжні) та віртуальні
За ступенем ідентифікації	Ідентифіковані та неідентифіковані
За сферою функціонування	Гроші, що обслуговують нелегальну економіку, псевдоекономічну діяльність, особисте споживання, тероризм
За формою власності	Гроші юридичних осіб та гроші фізичних осіб

Гроші, вироблені в «тіні», потребують виведення «на світло». Інакше вони дуже вразливі і не можуть розглядатись як основа стабільного капіталу. В цій ситуації процес легалізації або відмивання подібних доходів є принципово важливим елементом взаємодії нелегальної та легальної діяльності, своєрідним містком між ними.

Тлумачення поняття «відмивання «брудних» грошей» представлено в економічній літературі значно ширше, ніж самого поняття «брудні» гроші. У загальному розумінні відмивання «брудних» грошей — це процес приховування сумнівних джерел виникнення та/або призначення грошових коштів та надання їм закон-

ного характеру появи в суспільстві. З іншого боку, відмивання грошей — це методи та процедури за допомогою яких незаконно одержані кошти переводяться в інші види активів для приховування їх дійсного походження, справжніх власників чи інших ознак, що викривають ознаки порушення законодавства. При цьому доцільніше вести мову про легалізацію доходів, отриманих незаконним шляхом. Легалізація не можлива без використання банківської системи. У зв'язку з цим перед банками постає питання досконального вивчення своїх клієнтів та їх бізнесу, з тим щоб не допустити проникнення до банківської системи «брудних» грошей, які здатні підірвати репутацію та фінансову стійкість банків.

На сьогоднішній день Україна є учасником основних міжнародних угод, завданнями яких є недопущення використання легальної економіки з метою «відмивання брудних» коштів. Основні їх положення імплементовано у внутрішнє законодавство. Також прийнято ряд підзаконних нормативно-правових актів, спрямованих на боротьбу з відмиванням «брудних» коштів, при розробці яких враховано основні міжнародно-правові стандарти з даної проблеми.

В літературі поняття «брудні» гроші ототожнюють з поняттям «втеча» капіталу. Під капіталом, що «втік» (flight capital), розуміють капітал, що вивозиться до іншої країни з порушення національного валютного законодавства [11, с. 95]. Дж. Кадінгтон розуміє під «втечею» капіталу вплив саме короткострокових приватних капіталів спекулятивного характеру. Окремі спеціалісти пов'язують «втечу» капіталів із масовим впливом будь яких приватних капіталів у зв'язку з нестійким економічним, соціальним чи політичним становищем. Здебільшого характерна для держав, що перебувають у кризовому стані [12, с. 122]. Експерт МВФ М. Дулі вбачає у капіталах, що «втекли», ту частину зовнішніх фінансових зобов'язань, що не пов'язані з мотивом диверсифікації активів і не приносять країні статистично зареєстрованого інвалютного доходу, на відміну від «нормального» впливу капіталів. Ознакою їх втечі вважається скорочення фінансово-економічного потенціалу країни, що призводить до погіршення можливостей обслуговування зовнішнього боргу та/або реалізації інвестиційних програм. Погоджуємось з таким розумінням «втечі» капіталу, яке в даному контексті представляє джерело «брудних» грошей.

Боротьба з «брудними» грошима виступає одним із самих дієвих механізмів протидії кримінальній тіньовій економічній системі. Легалізація (відмивання) брудних грошей є необхідним елементом, який зв'язує кримінальний тіньовий сектор та відкрити економіку. Розірвавши цей ланцюг можна забезпечити сталий розвиток економіки.

Література

1. *Поль Алан Шотт*. Справочное руководство по борьбе с отмыванием денег и финансированием терроризма. — Всемирный Банк. — 2003.
2. *Энетес Гэри*. Не поможет и искусственный интеллект? Планы правительства по сдерживанию процесса «отмывания» денег могут провалиться // Computer-word Россия. — 1995. — № 10.
3. *Барановський О. І.* «Відмивання» грошей: сутність та шляхи запобігання. — Х.: Вид-во «Форд», 2003. — 472 с.
4. *Глинкіна С. П.* Теневая экономика в глобализирующемся мире // III Междунар. конф. «Постсоциалистические страны в условиях глобализации». — М.: ИМЭПИ РАН, 2000. — С. 64—73.
5. Офіційний сайт Business Information Network <http://BIN.com.ua>
6. *Руденко М. В.* Проблеми відповідальності за зловживання у сфері економічних відносин // Фінансовий контроль. — 2002. — № 3. — С. 58—60.
7. *Котке Клаус* «Грязные» деньги. — М.: Дело и Сервис, 1998. — 704 с.
8. *Вовк С., Кисель В.* Отмывание денег // Украинская инвестиционная газета. — 18 февраля 2003 г. — С. 7—9.
9. Закон України «Про заходи щодо запобігання легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом» // <http://www.zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>
10. *Попович В. М.* Тіньова економіка як предмет економічної кримінології. — К.: Правові джерела. — 1998. — 448 с.
11. Основы банковской деятельности в США. Англо-русский словарь банковской и финансовой терминологии. Учебное пособие по юридическому переводу для студентов факультета международного права. — М.: Московский государственный институт международных отношений, 1993. — 456 с.
12. Енциклопедія бізнесмен, економіста, менеджера / За ред. Р. Дяківа. — К.: Міжнародна економічна фундація. — 2000. — 704 с.

Стаття надійшла до редакції 23.02.2010 р.